

ETNİK VE SOSYAL TARİH ÖĞRENİMİ İÇİN KAYNAKLARDAN BİRİ OLARAK HALK ETNOGARAFYASI*

S. M. ABRAMZON - L. P. POTAPOV**
(Rusçadan çeviren: Atilla BAĞCI***)

Özet:

Halk bilgisinin etnik köken araştırmalarında bilimsel değeri çok büyüktür. Halk bilgisi tarihî ve etnografik bilginin zengin bir hazinesidir. SSCB'nin Türk dilli halklarının kökenine ve kültürüne ışık tutulmaktadır. Altay Türk boyları birbirlerini karındaş diye adlandırmaktadır. Türk boylarında kan bağı akrabalık önemlidir. Türk kabilelerinin birbirleriyle ortak özellikleri aydınlatılmıştır. Rusların Çarlık ve Sovyet döneminde Türk kabilelerine karşı izledikleri devlet politikasıdır.

Anahtar kelimeler: *Türk, Altay, Rus, etnik, kabile, kültür, karındaş, kan bağı.*

Abstract:

Folk wisdom (ethnogeny) has great scientific value in ethnic origin research. Folk wisdom is a great treasure for historical and ethnographic knowledge. It sheds light on USSR's Turkish speaking communities origins and cultures. Altaic Turkish tribes call each other "karındaş". In Turkish tribes blood tie and kinship is important. Turkish tribes was enlightened by each others common features. What was the state policy towards Turkish tribes during Tsarist Russia and Soviet period?

Key words: *Turkey, Altai, Russian, ethnic, tribal, cultural, karındaş, blood ties.*

Etnograflar tarafından araştırılan halk bilgisi arasında, onların kökeniyle, farklı halkların veya değişik halk grupları, kabileler, söökler¹ aynı şekilde büyük etnik birlik ve oluşumlara dâhil olan daha küçük alt grupların etnik tarihleri ve etnik teşekkülleriyle bağlantılı olan bilgi ve düşüncelerin büyük ilmi değeri vardır. "Halk bilgisi" diye adlandırabileceğimiz bu "halk bilgisi" alanı

* Makalenin aslı "Narodnaya Etnografiya Kak Adin iz İstočnikov Dlya İzuçeniya Etničeskoj i Sotsialnoj İstorii" (Namateriale Türko Yazıcnh Koçevnikov, Sovetskaya Etnografiya, 1975, no.: 6) adıyla yayınlanmıştır.

** Prof. Dr. (Rusya)

*** Hacettepe Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı Doktora öğrencisi

1 Söök: boy, kabile (çevirenin notu)

uzun zamandır araştırmacıların, sadece halkın manevi kültürünün bir bölümü olarak değil, çok değerli tarihî-etnografik kaynak olarak ilgilerini çekmektedir.¹ Bu gayet tabiidir, zira her halk, kabile ve boy her zaman kendi kökenine, kendi söökünün diğer gruplarla bağlantısına ilgi duymuş, asırlar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan, muhafaza edilen ve şifahi olarak diğerlerine miras bırakılan tasavvurlara sahip olmuştur. Tarihsel faktörlerin yanında, efsanevi ve mitolojik tasavvurlar da böyle bilgiler arasında yer almaktadır. Bunları, birbirinden ayırt etmenin araştırmacıların görevi olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. Efsanevi konular bir dereceye kadar tarih ve folklor olarak incelenebilir. Ancak halk etnogonuna ait materyalleri büsbütün folklorla ait saymak tamamen temelsiz ve dayanaksız olur.

Etnogon² alanındaki halk bilgisi eskiden (kısmen de şimdilerde) Amerika, Avustralya, Okyanusya, Asya ve Afrika halklarında, yani bütün dünyadaki çok sayıdaki etnik birlikler arasında çok yaygın idi. Bazı halkların tasavvurları ve geneolojik³ bilgileri yazılı kaynaklarda (yazıtlar, eserler) nakşedilmişlerdir. Bu bağlamda XIV. yüzyılın mümtaz yazarı Reşideddin'in eserini anmak, büyük ortaçağ tarihçilerinin bu tür kaynaklara ne büyük önem verdiklerini göstermeye yeterlidir.⁴ Halk etnogonu geçmişte ve SSCB'nin, Kuzeyde, Sibirya ve Uzak Doğu, Ural ve Volga boyu, Kuzey Kafkasya, Orta Asya ve Kazakistan'ın çok sayıdaki çağdaş halklarında mevcut olmuştur.

Etnogon alanındaki halk bilgisinin, ayrıca SSCB'nin Türk dilli çağdaş halklarının eski kuşaklarına ait anıtlarda şimdiye kadar muhafaza olmuş, özellikle de, yakın geçmişte hayvancılık yaparak göçebe ya da yarı göçebe bir yaşam tarzı sürmüş olanlarına ait verilerin öğrenilmesi, tarihî-etnografik araştırmalar için büyük öneme sahiptir.⁵

Sovyet dönemine kadar olan evrede kendi yazısına sahip olmayan ya da çok alt düzeyde sahip olan, kendi toplumsal geçmişine ait yazılı kaynağı (delili) olmayan halkların öğrenilmesi mevzubahis olduğunda, bir kaynak olarak etnogonun bilimsel önemi ortaya çıkmaktadır.

Halk, etnogonu tarihî ve etnografik bilginin zengin bir hazinesidir. Mukayeseli tarihsel analizin gösterdiği gibi onların değeri, kabile, boy ve daha alt grupların şecereleri, etnik teşekkülü ve değişimleri, tarihsel, sosyal, etno-kültürel ve diğer ilişkileri hakkında gerçek bilgileri yansıtmasında görülmektedir.

1 Bk.: N. A. Aristov, Zametki Ob Etničeskom Sostavı Türskiy Plemen i Narognostey i Svedeniya ob ih Çislennosti, "Jivaya Starina" (Yaşayan Geçmiş), 1896, s. 3-4.

2 Halkın kökenine ait. (çevirenin notu)

3 Geneolojik: boya ait. (çevirenin notu)

4 Reşideddin, Sbornik letopisey, cilt I, ktp. 1 ve 2, Moskova-Leningrad, 1952; cilt II M. – L., 1960; cilt III, Bakü, 1957; Mukayese ediniz. A. N. Kononov. Rodoslovnaya Turkmen, Soçineniye Abul-Gazi Hana Hivinskovo, Moskova-Leningrad, 1958; R.G. Kuzeye. Başkirskiye Şejere, Ufa.

5 Kastettiğim, örneğin, Altaylılar, Tuvinler, Hakaslar, Teleütler, Yakutlar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Karakalpaklar, Türkmenler, Başkurtlar, Nogaylar vd.

Bundan dolayı folklor ve etnik tarih alanındaki halk bilgisi (kabile ve boyların etnonim ve kökenleri hakkında) esaslı şekilde ayrılık gösterirler ve özdeşleştirilemezler. Hatırlatmak kâfi olacaktır ki, eğer tarafımızdan zikredilen halkların folkloru, kaide olarak etnik tarihe ait bazı tarihsel faktörleri ve olayları yansıtıyorsa, o zaman bu, onun gelişmesi ve türlere uygunluğu çerçevesinde, ona özgün numuneler ve örnekler sisteminde ve çok özel yorumlarında ortaya çıkmaktadır. Sayano-Altay halklarının muhtelif tarihî devirlerini yansıtan kahramanlık destanları gibi folklorun bu alanında Sosyalist Devrim'e kadar muhafaza olmuş ve bu halkların boy-kabile adlarının kendi yaşamlarında gerçek anlama sahip olduklarına bakılmaksızın, kesin varlıkları tespit edilmiş halklar ve kabileler hakkında söylenenlerin hemen tamamı yok olmuş, ancak onlarla ilgili anılar ise günümüze kadar muhafaza olmuşlardır.

Diğer bir nokta da, yukarıda anlatılan tespit edilmiş kısa bilgi ve hikâyeler şeklinde ortaya çıkan etnik tarihe ait halk bilgileri, bazen diğer tarihsel kaynak dallarıyla, hususiyetle de yazılı olanlarla, çok iyi şekilde bağlantılı olabilmektedir. Onlar ara sıra büyük kronolojik bir periyodu kaplamakta ve yazılı delillerle teyit edilmektedirler. Altaylılar, Şorlar, çağdaş Hakaslar ve Tuvalarda günümüze kadar onlarca kabile ve boy isminin geldiği tespit edilmiştir ve bu isimler Rus yazılı kaynaklarıyla 400 yıl öncesine ait oldukları sabittir. Onların yerleştikleri coğrafya ve iktisadi yaşam tarzına dair bilgiler, yine bu halkların daha geç dönem temsilcileri (ardılları) tarafından doğrulanmaktadır.⁶ Bu kabile ve boy adlarından çoğunluğu, kendi yansımalarını daha erken yazılı kaynaklarda, aynı şekilde eski Türk runik yazıtlarında veya Çin vakayinelerinde bulmaktadırlar. Bu da Güney Sibirya'nın Türk dilli halklarının (örneğin, Telengit, Teles, Teleüt, Türgeş, Tülber, Çittiber, Tuba, Uygur, Kıpçak vd. gibi) etnik teşekküllerini yeniden kurmak, tespit etmek için değerli materyal özelliği taşımaktadır.

Güney Sibirya halklarında etnogon bilgisinin tarihsel gerçekliğinin örnekleri bütün Türk dilli ve diğer halklara mekanik olarak yaygınlaştırılmaz. Fakat Orta Asya, Kazakistan ve Başkurtistan'ın Türk halklarındaki etnonim araştırmaları, onların, diğer tarihi ve etnografik kaynakların dallarıyla mukayeseleri, onların bilimsel kaynak olma değerini teyit etmektedir.⁷ Bu tür materyallerin varlığı Türk halklarının teşekkülünde gayet eski etnik parçacıkların varlığına delil olabilir ve aralarında var olan kadim etnik bağları gösterebilir.

6 L. P. Potapov. Etničeskiy Sostav i Proishojdeniye Altaytsev. Leningrad, 1969. B. O. Dolgih. Rodovoy i Plemennoy Sostav Narodov Sibirivi XVII v., "Trudi İn-ta Etnografii AN SSSR" (TİE), cilt LV, Moskova, 1960.

7 S. M. Abramzon. Kirgizi i ih Etnogeneticeskiy i İstoriko-Kulturniye Svyazi, Leningrad, 1971.
V. V. Vostrov, M.S.Mukanov. Rodoplemennoysostav i Rasseleniye Kazahov (XIX – naçalo XX. v), Alma-Ata.
T. A. Jdanko. Oçerki İstoriceskoy Etnografii Karakalpakov, Moskova-Leningrad, 1950.
G. İ. Karpov, Turkmėni-Oguzı (Materialı Kı Etnogenezu Turkmenskovo Naroda), "İzv. Turki filiala AN SSSR", Aşhbad, 19445, no:1.
R. G. Kuzeyev. Proishojdeniye Başkirkoskovo Naroda. Etničeskiy Sostav, İstoriya, Rasseleniye, Moskova, 1974.
A. N. Bernştam. Drevniye Türkskiye Elementı Vı Etnogenezu Sredney Azii, "Sov. Etnografiya", sb.statey, 1947, No: 6-7 i dr.

Söylenenlerin teyitlerini, önemli tarihsel sonuçlar ve etnografik bilim için, halk etnogonunun bilimsel önemini çok iyi şekilde gösteren kati araştırmalarda bulmaktayız. Bir de etnik tarih alanındaki araştırma tecrübesi, halk etnogonu alanında, ezcümle, kabile ve boyların ayrışmaları ve adlarındaki bahse konu materyallerin geniş bir ilgi çekmemesinin mümkün olmadığını gösteriyor.⁸

Şu veya bu kabilenin veya bölgesel oluşumların etnik yapısı veya kökeni hakkındaki halk tasavvurları gayet geniş ve çeşitlidir. Kati materyallerin bolluğu ve farklılığıyla, onları bütün olarak, dergi makalesi sınırları içine almak mümkün değildir, maksada da uygun olmaz. Biz, her şeyden önce etnogon araştırmamızı, yazarın bu makalede incelediği SSCB'nin Türk dilli halklarında, yani Güney Sibirya ve Orta Asya halklarında, başlıca da Kırgızlarda yaparak sınırlayacağız.

Tarihî-etnografik araştırmalar için kaynak vazifesi gören halk bilgisinin irdelenen alanını karakterize eden bazı bilgiler üzerinde duracağız. İlk önce buna halk etnonimi, yani *"komşuları tarafından, şu veya bu halklara, kabilelere, sööklere, onların yerel veya bölgesel gruplarına verilmiş adlar veya kendi adları olarak var olmuş veya var olan değişik etnonimleri ve eponimleri ait görmek"* lazım. Bu materyalde şu veya bu halk, kabile veya yerel bir grubun sadece kendi kendine verdiği adı ile olduğu kadar, zaman zaman komşuları tarafından da

- 8 Bk.: S. M. Abramzon. Formi Rodoplemennoy Organizatsii u Koçevnikov Sredney Azii, sb. "Rodovoye Obşestvo", TİE, cilt XIV, Moskova, 1951; yine onun eseri, Etničeskiy Sostav Kirgizskovo Naseleniya Svernoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo-Etnografičeskoj Ekspeditsii", cilt IV, Moskova, 1960.
- G. P. Vasilyev. Raboti Turkmenskovo Etnografičeskovo Otryadavı 1954-55 gg. "Materiali Horezmskoj Ekspeditsii", sayı 1, Moskova, 1959; yine onun eseri, Obyaznitelnaya Zapiskakı İstoriko-Etnografičeskoj katre Taşauzskoy Oblasti TSSR, "Materiali kı istoriko-Etnografičeskomu Atlasu SredneyAzii i Kazakstana", TİE, cilt XLVIII, Moskova-Leningrad, 1961.
- Y. R. Vinnikov, Rodoplemennoy sostav i rasseleniye Kirgizov na territorii Yujnoy Kirgizii, "Trudi Kirgizskoy Arheologo-Etnografičeskoj Ekspeditsii", cilt 1, Moskova 1956; yine onun eseri, Rodoplemennoy i Etničeskiy Sostav Naseleniya Çardjouskoy Oblasti Turkmenskoy SSR i Yevo Rasseleniye, "Trudi İn-ta İstorii, Arheologii i Etnografii AN Turkmenskoy SSR, Seriya Etnografičeskaya" cilt VI, Aşhabad, 1962.
- T. A. Jdanko, Oçerki İstoričeskoj Etnografii Karakalpakov.
- K. L. Zadihina, Nekotoriye Voprosı İzuçeniya Etničeskovo Sostava Naseleniya Basseyne Kaşka-Dari ve Sruhan-Darinekoy Oblasti Uzbekskoy SSR, "Kratkiye Soobşeniya in-ta etnografii AN SSSR", 1962, sayı 37.
- B. H. Karmışeva, Uzbeki-lokaytsı Yujnovo Tacikistana Duşanbe, 1954; yine onun eseri, Etnografičeskaya Gruppy "Türk" vı Sostave Uzbekov, "Sov. Etnografiya", 1960, no.1.
- G. İ. Karpov. Plemennoy i Rodovoyosostav Türkmen, Poltoratsk, 1925.
- R. G. Kuzeyev, Oçerki İstoričeskoj Etnografii Başkir, blm.1. Rodoplemenniye Organizatsii Başkirı XVII-XVIII. vv, Ufa, 1957; yine onun eseri, KI etničeskoj İstorii Başkir vı kontse I – II Naçale Tısayaçetliya (Opit Sravnitelno-İstoričeskovo Analiza Şejere, İstoričeskih Predaniy i Legend), Sb. "Arheologiya i Etnografiya Başkirii", III, Ufa, 1968; yine onun eseri, Rol İstoričeskoj Stratifikatsii Rodoplemennih Nazvanii Vı İzuçeniı Türkskih: Narodov Vostoçnoy Yevropı, Kazahstana i Sredneyazii, "IX Mejdu Narodniy Kongresi Antropologičeskih i Etnografičeskih Nauk. Çıkavı Sovetskoy Deleğatsii", Moskova, 1973.
- M. S. Mukanov, Etničeskiy sostav i Rasseleniye Kazahov Srednevojuza, Alma-Ata, 1974.
- V. M. Ploskih, Obşina i Patriarhalno-Rodovoyuklad u Kirgizov XIX v., v kn.: "Kıistorii Sotsialno-Ekonomičeskih Ukkladov Kirgizegana", Frunze, 1972.
- L. P. Potapov. Etničeskiy Sostav i Proishojdeniye Altaytsev, Leningrad, 1969; yine onun eseri, Oçerki narodno bıtı Tuvintsev, Moskova, 1969.
- S. P. Tolstov, Perejitski totemizma i Dualnoy Organizatsii u Turkmen, jurn. "Problemi istorii Dokapitalističeskih Obşestv", Leningrad, 1935, no.9, 10.
- S. P. Tolstov, Karakalpaki Zapredelami Horezmkovo Oazisa, Nukus – Taşkent, 1963.
- K. Ş. Şaniyazov, Uzi (İz İstorii Rodo-Plemennih Deleniy Uzbekov), "Obşestvenniye Naukivı Uzbekistane", 1970, no: 2; yine onun eseri, Kı Voprosu Rasseleniya i Rodovih Deleniy Kanglı, sb. "Etnografičeskoye İzuçeni Ebita i Kulturi Uzbekov", Taşkent, 1972; yine onun eseri, Kı etničeskoj istorii Uzbekskovo Naroda (istoriko-etnografičeskoj eissledovaniya na Materialah Kıpçakskovo komponenta), Taşkent, 1974, i dr.

ona verilen ad ile bilinir olacağını göstermek mümkün. Çok sayıdaki örnekten biri, komşuları Güney Altaylılardan “Tubalar” adını almış olan Kuzey Altaylıların bir grubudur. V. V. Barthold’un kati kanaatine göre, Tuba terimi (Tubalar – çoğulu) Sayano-Altay’ın genellikle Samoyed dilli olarak adlandırılan, Merkez Asya’nın doğu bölümünün Türk halkları veya kabileleridir.⁹ Bizzat Altay Tubalarının kendileri, halk bilgilerine de uygun düşerek, kendilerini umumi olarak tanımlayıcı diğer bir terimle “İş-kiji” (orman insanları) diye adlandırıyorlar. Ancak kaide olarak, daha yakın geçmişe kadar onlar kendilerini muhtelif söök adlarıyla adlandırdılar: *Yüz, Komdoş, Kuzen, Yarık* vb. Güney Kırgızlarının büyük grubunu komşuları “İçkilik” genel adı altında adlandırdılar, hatta onu oluşturan nüfus, durağan bir şekilde kâh kendi kabile adını kâh ayrı halk adını, “İçkilik”lerin şu veya bu gruplarının kalıntıları olarak (Töölös, Kıpçak, Nayman vd.) muhafaza etmişlerdir.

Halk etnonimi araştırması göstermiştir ki, Türk dilli nüfusun önemli grupları, örneğin Güney Sibiry’a’nın kendilerini kabile-boy grubu adıyla veya Çarlık idaresinin oluşturduğu idari birlik adıyla tanınıp, kendi kendisini adlandırdığı “özel bir ad”a sahip olamamışlardır. Çarlık idaresi göçebelerin etno-sosyal terminolojisine idari “boylar”, “boy alt grupları”, “volostları”¹⁰ sokarak, onların arkasında (veya onlara ilave ederek) nadiren şu veya bu yerel boy-kabile adlarını koruyarak büyük bir karmaşıklık, düzensizlik oluşturmuştur. Örneğin, Ekim Devrimi’ne kadar olan dönemde şimdiki Hakaslar, genel ada sahip olamamışlardır ve Hakas ismini bilmiyorlardı. Onların kendilerini boy ve kabile adlarına göre (Sagaylar, Kaçınler vd.) adlandırıyorlardı. Ancak 1822 yılından sonra Çarlık idaresi tarafından oluşturulan, “step duması”¹¹ veya “step idaresi” diye adlandırılan teşekkül içinde (Speransk Reformu) uzun bir yaşam sürecinden sonra, onlar kendilerini daimi olarak böyle “duma” (meclis) veya “idare” adlarıyla adlandırdılar. “Step Dumaları” veya “İdareleri”, yerli halkın “boylara”, “kabilelere”, hatta daha “boy alt gruplarına” (özellikle küçük gruplara) bölünmesi geleneksel prensip bazında tamamlanarak oluşturulmuştur, idari teşekküller tarafından oluşturulan bu yapıyla, zamanla yerel kabile-boy birlikleri şekillenmiştir. Şu veya bu дума veya idareye tabi kılınan nüfus, belirli boya mensup olarak kaydedilmişler; bahse konu boya kaydedilen kişiler ise vergi ödemiş, her türlü idari vazifeyi yerine getirmiş, hukuki bakımdan kendi dumasına tabi olmuş, dumanın yönetimine dâhil sınırları içinde veya sınırlar dışında, idareden bağımsız yaşayamamışlardır. Bütün bunları çözmeye ve yakın geçmişte gerçekten var olan şimdiki Hakasların teşekkülündeki boy-kabilelerin tespit edilmesine önemli ölçüde halk bilgisi yardım etmiştir.¹²

9 V. V. Barthold. Соç., cilt V, Moskova, 1968, s. 42.

10 Volost: nahiye, kaza, kasaba. (çevirenin notu)

11 Duma: meclis, kurul, toplanma yeri. (çevirenin notu)

12 Bk.: L. P. Potapov. Kratkiye Oçerki İstorii i Etnografii Hakasov (XVII-XIX vv), Abakan, 1952; yine onun eseri,

Tarihî-etnografik araştırmalar için boy ve alt gruplarının adlarını içeren değerli bilgileri, yine Güney Sibiryaya materyallerinde göstermek mümkün. Çok sayıdaki söök adları bunu yansıtmaktadır. Örneğin, Kuzey Altaylılardaki Koburçi-Komdoş (Kömürcü-Komdoşlar) söökü eskiden evde demir eritmek için odun kömürü üretmede uzmanlaşmış; *kalina* meyvesi toplamak ve hazırlamak Li Palan-Komdoş¹³ söökünün iktisadi hayatında büyük rol oynamıştır. Aynı şekilde bir başka söök adı “Sargayçı-Yüz”de, çok fazla miktarda, “Saran” stoğu hazırlayan sööktür. Yarık söökü alt grubunun adı “Sığınçı-Yarık”, bu grubun iktisadi uğraşısı olarak maral avı yaptıklarını göstermektedir. Burada verilen örneklerin, halk bilgisinden farklı etnik grupların yaşam tarzı, iktisadi ve tarihleri hakkında kıymetli bilgiler çıkarılabileceğine delildir. Göçlerle bağlantılı olarak iktisadi faaliyetlerin şu veya bu dalları, aynı şekilde yaşam tarzının farklı yönleri kâh değişmiş, kâh büsbütün kaybolmuştur. Halk etnonimi bu grupların geçmişini, maddi ve maddi olmayan kültürünü yeniden kurmaya yardım etmektedir. Bazı adlar sööklerin yerleşim topografyası hakkında fikirler vermektedir; bir söökün farklı gruplarının, ırmağın aşağı veya yukarı akıntısı boyunda yerleşmesini, bölgeselleşmesini göstermektedir: *Ord-Kumandı* (Yukarı Kumandinleri); *Altına-Kumandı* (Aşağı Kumandinleri). Bir diğeri de söökün yaşadığı yer hakkında bilgi vermektedir: dağlarda veya ırmak vadilerinde, örneğin *Tag-Karga* (Dağ Kargaları) ve *Sug-Karga* (Su-Vadi Kargaları) Şorlarda, Sagaylarda vd. görülmektedir.

Renk anlamlarını içeren adlar da özel bir ilgi oluşturmaktadırlar. Böyle isimlerden bazılarını buraya taşıyoruz: Beltirlerde *Ak-Çiştär* ve *Kara-Çiştär* (Ak ve Kara Çiştä); Tuvinlerde *Sarı-Soyan*, *Kızıl-Soyan* ve *Kara-Soyan* (Sarı, Kızıl ve Kara Soyanlar); Şorlarda *Kara-Şor* ve *Sarıg-Şor*; Güney Altaylılarda *Kara-Nayman*, *Kara-Todoş*, *Kara-Teleşve* daha birçokları. Kabile ve boy adlarındaki renk anlamları Doğu bilimcilerinin, özellikle de Türkologların (dil bilimciler ve etnografaların) dikkatini çekmiştir.¹⁴ Renk adı kullanma Hunlardan başlayarak (ve onların öncüllerin) XX. yüzyıla kadar eskiden beri göçebelerde biliniyordu. Adı geçen halkların bu eski geleneğinin Asyalı göçebelerin etkileri altında Avrupa'nın toponim ve etnonimlerine de aksettiği söylenebilir.¹⁵ Ancak araştırmacıların etnonimlerde anılan renk anlamı taşıyan kelimelerin köken ve semantiği hakkındaki düşünceleri farklılık göster-

Proishojdeniye i Formirovaniye Hakaskoy Narodnosti, Abakan, 1957.

13 Kalıysiki, kalina: kartopu meyvesi, kartopu ağacı. (çevirenin notu)

14 O. Pritzak. Orientierungund Farbsymbolik, “Saeculum”, IV, 1953.

H. Ludat, Farbenbezeichnung in Volkernamen, “Saeculum”, V, 1954.

J. Laude-Cirtautas, Der Gebrauch der Farbenbezeichnungen in der Tiirkdialekten, “Ural Altaische Bibliothek”, X, Wiesbaden, 1961.

A. V. Gabain, Von Sinnsymbolischer Farbenbezeichnungen, “Acta Orientalia Hungar”, XV, 1-3, 1962.

Bk.: K. İ. Petrov. Kı Etimologii Termina “Kırgız” (Svetovaya Drevne Türkskaya Topoetnonimika Yujnoy Sibiri), “Sov.etnografıya”, 1964, no. 2.

N. A. Baskakov, Kıvoprosu o Proishojdenii Etnonim “Kırgız”, aynı eser.

15 H. Ludat, işaret edilen eser, s.139, 144, 155.

mektedir. Onlardan bir kısmı, bağlı etnonimlerin semantiğini erken dönem Çin-Türk-Moğolların, evreni dört kısma ayıran (dünyanın devletleri) ve her birinin kendi renk özelliğine sahip olduğuna ait tasavvurlarıyla bağlantılıdır. Diğer bir kısmı renk anlamlarını, göçebelerin askerî-idari organizasyonlarıyla ilişkilendirmektedir. Üçüncü bir grup da şu veya bu etnonim veya eponime ait kabul edilen renk farklılığının, aynı etnik topluma mensup grupların birbirleriyle olan ilişkilerine göre yerleşimlerini yansıttığını savunuyor.¹⁶ Örneğin, göçebelerin ve diğerlerinin hiyerarşik boy-kabile teşekkülünden kaynaklanan bu durumun şimdilik elbette bir açıklaması mevcuttur. Bu problem bütün kabileler ve halklar ve tüm zamanlar için tek anlamlı olarak çözülmesi mümkün değildir. Halk tasavvurları onun nihai çözümüne yardımcı olabilir. Tuvinlerde, örneğin, Kara, Sarı, Kızıl Sayanların isimlerinin anlamları, Tuvin halkının bu gruplarının coğrafik bakımdan yerleşim koordinasyonunu yansıtmaktadır, XX. yüzyıl başındaki mevcudiyete de uygun düşmektedir.

Etnogenetik araştırmalar, ezcümle, kabilelerin ve halkların etnik yapısı ve kökenlerinin öğrenilmesi için, boy-kabile adlarının, kadim etnonimlerle mukayese edilmesi büyük kıymete sahiptir. Şimdi muazzam bir coğrafyaya ve uzun tarihe yayılmış, farklı kabile ve halklarda muhafaza olmuş olan aynı etnonimler tarihsel sonuçlar ve genel hükümler çıkartmak için değerli materyaller vermektedir. Bu bağlamda eski tarihî kaynaklara göre de bilinen çok sayıda halk, kabile ve boy adının daha yakın geçmişe kadar, Altaylılar, Tuvinler, Şorlar, Hakaslar, Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Başkurlarda ve diğerlerinde de muhafaza olduklarını göstermek yeterli olacaktır. Böyle isimler *Türgeş*, *Karluk*, *Teles*, *Türk* ve diğer birçoklarıdır. Yine Ortaçağ Türk dilli halklarında Uygurlar, Kırgızlar, Kıpçaklar, Naymanlar ve diğerleri de takip edilmektedir. Verilen ismi biz esas itibarıyla etnonimin kendisi olarak kabul ediyoruz, ama durağan kabul edilmeyen halk etimolojisinden saymıyoruz, çünkü sıklıkla tersi durum söz konusu oluyor. Bu cümleye, Kırgız etnoniminin açıklamasını örnek gösterebiliriz.

Sovyet etnografı bu değerli kaynakları kendi araştırmalarında farklı halklara, boy-kabile teşekküllerine ve onların gruplarına uygun düşecek şekilde çok detaylı ve geniş ölçekte kullanmaktadırlar.¹⁷ Halkların etnik teşekkülü hakkındaki halk inanışlarının önemi, söz konusu inanışların yardımıyla eski “monopol” yazılı kaynaklara, örneğin, Çin kaynaklarına fiili düzeltmeler yapılmasını sağlamakta görülebilir. Onlar bazen de bu kaynakların deşifre edilip, çözümlenmelerine yardım edebilirler: örneğin, at kültürü “alacalı atlılar” hakkında, eski Türk yazıtlarında zikredilen bazı kabileler vd. hakkındaki bilgiler gibi.

16 A. V. Gabain, adı geçen eser, s. İZ, 114 vd.

17 N. A. Serdobov, İstoriya Formirovaniya Tuvinsoy Natsii, Kızıl, 1972.

B. D. Camgerçinov, İz Genealogii Kirgizov, vı kg.: “Belek. S. Y. Malovu”, Frunze, 1846; Ob “Etnonimi”, Moskova, 1970 vd.

Geçmişte çok genişçe yaygınlaşmış yaşam tarzı, kendisinin ve etrafını kuşatan halk, kabile, boylar ve onların daha küçük alt gruplarının kendilerine özgünlüğü olan “halk sınıflandırmaları” hiç de azımsanmayacak öneme sahiptir. Boy ve kabilelerin sadece sosyal iç yapıları değil aynı şekilde etnik boy iç yapılarının öğrenilmesi için küçük boy altı grupları, örneğin, Tuvinlerde Han-Torel (kan bağı akrabalık) büyük ilgi arz etmektedir: Altaylılar ve Şorların bazı gruplarında “tol” (geniş, büyük aile); Kazaklarda “ata-balaları” (bir babanın oğulları); Karakalpaklarda “köşe”; Başkırtlarda “ara”, “aymak” veya “tormik” (alt boy grupları) ve diğerleri.

Böyle yerel halk sistematiği, halk hafızasında muhafaza olmuştur, zaman zaman da kabile ve boyların gerçek sosyo-etnik yapısını, kendine has hiyerarşisini ve ast-üst ilişkisini yansıtmaktadır. Halk sistematiği bu gruplarının oranlarını kavrama ve tasnif etme, bazı durumlarda ise birbirleriyle olan şu veya bu ilişkiyi tespit etme imkân vermektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bizim araştırma materyallerimize göre sosyal yapının küçük halk adları, kendi etnik işaretlerini muhafaza ederek devrim öncesi dönemde fiilen durağanlıklarını yitirmiş ve kısmen eski olayların kalıntıları sıfatıyla var olmaya devam etmektedirler. Bir de onlar hakkındaki hatıralar daha genel ve bütün içinde anılan sosyal yapıların incelenmesi ve analiz edilmesine katkı sağlayacak çok değerli tarihsel bilgiler vermektedirler.¹⁸ Anılan halk sistematiği içinde elbette etnik kabile ve aidiyetliği, sanı, bunların halk tasavvurunda nasıl oluştuğu noktası önemli yer tutmaktadır.

Ancak boy-kabile yapısı çok sayıdaki halkta denklik kalmadığını da hesaba katmak gerekir. Onun devingenliği yansımaları değişen “kabile” anlayışında ve onun altı grupları “boy”, “boy altı birimi” terminolojisinde bulunmaktadır. Sıklıkla aynı teriminle kabile, boy veya onların alt grupları ifade edilmektedir. Bazen de şu veya bu etnik topluluk için, özellikle Türklerde, diğer dillerden (Arapça, Farsça, Moğolca) alınmış farklı terimler kullanılmıştır.

Boy-kabile teşekkülünün orta ve daha düşük katmanlarına ait gerçek bilgiler sunmak mümkün. Bu yapının üst katmanlarına ait bilgiler daha fazla efsanevi karakter taşımaktadır. XVII-XIX. yüzyıllara ve kısmen de daha erken dönem olarak tarihlendirilebilecek halk entogonunun ana içeriğini oluşturan tarihsel ve geneolojik rivayetlerin doğruluğu şüphe oluşturmaktadır. Her halkın tarihsel geleneğine uygun düşen, kural olarak şifahi yollarla aktarılan rivayetlerde yansımaları bulan bu kronolojinin resmî bir karakter taşıdığı kasdedilmektedir. Bu gelenek fevkalade durağan idi. Bu bağlamda örnek olarak

18 Bk.: T. A. Jdanko. Rabotı Karakalpakskovo Etnograficeskovo Otrayadavı 1956 g., “Materialı Horezmskoy Ekspeditsii”, sayı I, Moskova, 1959 (o “köşe”).

G. N. Simakov. O Nekotorih Rezultatah Poedzki vı Kirgiziyu, vıkn.: “İtog i Polevıh Rabot İn-ta Etnografii vı 1971”, I, Moskova, 1972.

V. P. Kurilev, Koçevaya Gruppa Zapadnih Kazahovadayevtsev, vıkn.: “Novoyevı Etnograficeskih i Antropologiceskih İssledovaniyah. İtog i Polevıh İssledovaniy İn-ta Etnografii vı 1972 g.”, Moskova, 1974.

XIX. yüzyıl ortalarında Kazaklar ve Kırgızlarda meşhur Şarkiyat bilimcisi Ç. Valihanov tarafından derlenmiş rivayet ve geneolojiyi göstermek mümkün. Hiçbir değişiklik gözlenmeden aynı bilgiler, adı geçen halkların yaşlı kuşaklarının temsilcilerinden yaklaşık 100 yıl sonra, 1950'li yıllarda Sovyet araştırmacıları tarafından da tespit edilmişlerdir. Bu materyallere halkların (bazen efsane olarak), kabilelerin, boyların farklı yerel gruplarının kökenleri, yerleşimleri ve göçleri hakkındaki tasavvurları da dâhil olmaktadır.

Halk etnogonununun mühim kısmını, büyük ve küçük grup veya müstakil her türlü boy geneolojisi için temel kıstas olan halklar, kabileler, boylar, alt grupları ve farklı kollarının akrabalığı hakkındaki kati tasavvurlar oluşturmaktadır.

Bu geneolojik akrabalıkta birkaç farklılık gözlenmektedir. Her şeyden önce kabile ve boy çerçevesinde köken akrabalığı, kişinin şu veya bu kabile ya da boya aidiyetine hizmet eden bir işarettir. Halk inanışında bu akrabalık genellikle kan bağı akrabalığı olarak ortaya çıkmakta, bundan dolayı da halkların çoğunluğunda akrabalar arası evliliğe müsaade edilmemektedir. Örneğin, Altaylılarda akrabalar bir birlerine “karındaş” yani “kardaş, kardeş” terimiyle hitap ederler,¹⁹ Kırgızlar ise yine aynı anlama gelen “boordoş” terimiyle yukarıda zikredilen halklarda boy büyüklüğü ve çerçevesi hakkındaki anlayış aynı değildir. Onlardan bir kesiminde boy sınırsız olarak genişlemektedir; diğerlerinde ise kendisinden kopan, ayrılan bir kısım sanki yeni bir boy gibi eski adını muhafaza ederek ancak yeni bir sıfatla ortaya çıkmaktadır, örneğin: Altaylılarda “Nayman”, “Kogul-Nayman”, “Kara-Nayman” vd. gibi. Bundan dolayı boy egzogamisi bazı farklılıklar gösterir. Örneğin, Altaylılarda boy egzogamisi aynı genel adı taşıyan (baba boyundan) söök bakımından bütün akrabaları, sınırlama olmaksızın akrabalığın bütün derecelerini kapsamakta, Kırgızlarda ve Kazaklarda ise egzogami, belirli seviyedeki kuşaklarla sınırlı kalmaktadır ve belirli kuşaktan sonra egzogami uygulanmamaktadır. Büyük Sovyet Devrimi zamanına kadar Türk dilli halklarında boy egzogamisi artık tamamen yok olmuş ve çok zayıf izleri kalmıştır (örneğin, Tuvalılarda, Türkmenlerde vd.).

Demek ki, incelenen halklarda kan bağı akrabalık kabul edilmektedir. Fakat fiili olarak Türk dilli göçebeler için karakteristik olan boy egzogamisi ve pederşahiliğin etkin olduğu şartlarda gerçek biyolojik akrabalık zikredilen toplumsal normların etkisi altında fakat sadece baba kanalından olmuştur, bunun neticesinde de baba boyu kanalına dayanan akrabalar arasında evlilik yasaklanmıştır. Ana boyu tarafından gelen yakın akrabalarla olan nikâh ise baba soylu olarak başka boya ait olur, istenilen, hatta zaman zamanda olması zorunlu kabul edilir.

¹⁹ Bazı araştırmacılar, akrabalığı karşılayan karındaş teriminin, anaerkil boy şartlarında teşekkül ettiğini ileri sürmektedirler. Bk.: M. G. Levin, Rodi “karındaş” u Altaysev, “Sov. Etnografiya”, Sb., stately, 1947, No.6-7. 34.

Ancak böyle tek taraflı kan bağı akrabalığı, birçok durumda şekil bakımından egzogami pederşahi boy normlarını karşılayan bir akrabalıktır. Ortaçağda teşekkül etmiş söökler eski kabile veya boy adları (Kıpçak, Nayman, Kana, Kıtay vd.) altında muhafaza olmuştur. Altaylılar, Başkurtlar, Kırgızlar, Karakalpaklar ve Özbeklerde söök veya söök parçalarının birleşmeleri neticesinde oluşmuş farklı kabile ve boyların kökenine ait çok sayıdaki unsur bunu göstermektedir. Bir bakıma bu “ikinci” birleşmeler, özellikle, Altaylılar için pederşahi egzogami boy modeline göre (hatta bazen değişik etnik unsurlardan müteşekkil oluyordu), yani eski klişe modele göre olması çok karakteristiktir. Onlar sık sık parçalanmalar, sistematik savaş ve saldırılar için karakteristik etki altında değişik göçebe gruplarıyla birleşme şartlarında ortaya çıkıyorlardı. Bu süreç çeşitli boy veya kabilelerin şu veya bu yöntemle düşmanların hücumlarından kurtulan ayrı ayrı erkeklerden türediği hakkındaki hikâyelerde yansımaları bulmaktadır. Böyle hikâyelerde (özellikle Güney Sibiryalı halklarında) yok olan kabile veya boydan hayatta kalan üyelerinin kaderlerine ait efsanevi elementler sıkça yer alır. Şu veya bu sebeple yabancı bir boy-kabile arasında kalan, tahrip edilmiş halk, kabile ve boy kalıntıları kendi adlarını muhafaza etmişler, kademeli olarak bu işarete göre kendi aralarında bütünleşmişler, eski adları altında yeni boy - kabile birliklerine dönüşmüşler, sıkça da galip gelenlerin etnik ortamında dil ve kültürel - yaşam tarzı asimilasyonuna maruz kalmışlardır.

Böylece K. Marks tarafından eski Asya toplumu için altı çizilen kabilelerin sosyal yapısı ve üretim basitliği ortaçağın sadece erken değil, geç döneminde de kendisini aynı durağan şekilde devamlı tekrarlamış, büyük bir yaşama yeteneği göstermiştir. Düşmanların saldırıları sonucunda kırılan ve dağılan kabileler, sıklıkla da aynı sınırlar içinde ve aynı adlar altında, çok hızlı şekilde kendine çeki düzen verdikten sonra yeni sosyo-politik ve etnik birleşimler (kombinasyon) oluşturuyorlardı. Kendi aralarında iktidar, otlak ve meralar, bağımsız nüfus için savaşmış başarılı veya başarısız hanların, yöneticilerin değişik politik birleşimlerini göçebelerin askerî-idari veya devlet birliğinin sosyo-ekonomik elementlerinin temelini zarar vermiyor/dokunmuyordu. K. Marks “*Asya toplumunun değişmez özelliği, devamlı olarak yıkılmalar ve yeni Asya devletlerinin kurulması ve hızla hanedanlıkların değiştirilmesi gibi bir zıtlık durumunda bulduklarını*” yazarak onların sırrını açıklamaktadır.²⁰

Bahse konu akrabalık kategorisine, boya kabul edilmiş veya boy içinde peyda olmuş (savaşta ele geçirilmiş tutsaklar, köleler veya toprak köleleri, çeyiz veya başlık olarak boya verilmiş) ayrı şahısların, bazen de bütün olarak grupların adaptasyonu ile oluşan akrabalığı da ilave etmek mümkün. Onlardan kimileri yeni boy-kabile yapılanmalarının “boy yöneticileri” dahi olmuşlardır, buna Altaylılar, Kırgızlar ve diğer halklarda örnekler bulmak mümkün.

20 K. Marks i F. Engels, *Soç.*, cilt 23, s. 371.

Geneolojik akrabalık yukarıda adları zikredilen göçebelerde onların tasavvurlarına göre büyük etnik birlikleri ve boyların alt gruplarını kapsamaktadır: büyük aile birlikleri, küçük ve büyük ailelerden oluşan aile-boy grupları vd. Bu yaygın geneolojik “mikro yapılar” kaide olarak, özellikle, baba boyu tarafından gelen dedeler “halkasının” da dâhil olduğu kan bağı akrabalığı yansıtmaktadır. Onlar, yukarıda isimleri zikredilen Sayano-Altay halkları Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar ve diğerlerinin büyük ailelerinde aile-boy, boy-alt gruplarında açıkça ifade edilmişlerdir.

Adları geçen halklardan bazılarında yaygın olan poligami geneolojik yapıda karmaşık noktalar oluşturdu ve aynı zamanda da egzogaminin olağan konumuyla yerleşmiş normlarını düzeltti. Aynı babadan fakat farklı annelerden doğan oğullar, kendi yeni geneolojik kuşağını başlattılar, onların ahfatları ise bazen kendilerini annelerinin adlarıyla tanımladılar, bu torunların kendi aralarındaki evlikler için olağan durumlardakinden daha az kuşağa müsaade verilmiştir.

Nihayetinde göçebeler tarafından adlandırılan bir akrabalık kategorisine daha değinelim. Kastedilen *mitolojik akrabalık* halidir ki, dini tasavvurların erken dönem şekilleriyle örülmüş çok derin geçmişe uzanan akrabalıktır. Bu akrabalık şekli yabancı hayvan, kuş vd. suretinde beliren mitolojik atalardan gelmiştir; onların adları bazen şu veya bu boy adına bağlanır. Bazen bu olayda sarih şekilde totem inancının izleri görülmektedir.²¹ Yakın geçmişte böyle “akrabalık” bazı çağdaş halklarda gözlenmiştir. Bu bağlamda K. Marks’ın geneolojik mitler hakkındaki düşüncesini hatırlamak gerekir: “*Hatta Yunanlar bile kendi boylarını mitolojiye dayandırırılar, bu boylar, tanrılar ve yarı-tanrıların olduğu Yunanlıların kendilerinin kurdukları mitolojilerinden daha eskidir.*”²²

Halk etimolojisi materyallerinin derlenmesi ve öğrenilmesinin metodik yöntemlerine değinmeden bu materyallerin bütün problemleri kapsayan kompleks olarak toplandıklarında öneminin daha efektif olacağını belirtelim. Bu bazen etnik tarihle bağlantılı olayların tarihini tespit etmeye, farklı etnik grupların göç yollarını belirlemeye, onların yaşam yerlerini, iktisadi uğraşları ve yaşam tarzlarını öğrenmeye imkân vermektedir. Çok iyi şekilde işlenmiş (gelişmiş) en uzak ataya kadar gidebilen bütün atalarının gömüldükleri yerler hakkındaki kesin bilgilerle uyuşan, kişisel geneoloji, fevkalade uzun bir zaman kesitini, uzun ve dolambaçlı yayılma yolunu, sadece bilgi veren kaynağa (boy) değil, daha büyük etnik gruplara ait olan boy altı gruplarının bölümlenmesini bize takip etme imkânı vermektedir. Aynı zamanda da böyle bir hareketin sebepleri açıklanabilecektir. Halk etnogonuna ait deliller ve verilerin kartograflarının hazırlanmasını gerektirmemektedir.²³

21 Y. A. Zuyev. Drevne Türkskiye Genealoğičeskiye Predaniya kak İstočnik Poranney İstorii Türkov, Avroreferatand. Diss., Alma-Ata, 1967.

22 K. Marks i F. Engels, Soç., cilt 2111, s. 102.

23 Mukayese ediniz. R. G. Kuzeyev, Proishojdeniye Başkirkovo Naroda.

Halk etnogonu bilgilerine ait materyalleri farklı yerlerde nüfusun farklı gruplarında ve benzer bilgilerin farklı taşıyıcılarında derlenmiş bilgilerle kritik kontrol ve analize tabi tutulmayı diğer kaynakların (yazılı, folklor, linguistik, etnografik vd.) verileriyle dikkatli bir mukayese yapılmasını talep etmektedir.

Halk etnogonunun yukarıda zikredilen sùjeleri de hususiyetle etnik tarih ve etnogenez araştırmaları, tarihsel, etno-kùltürel ve etno-genetik bağların açıklanması, hayvancılık yapan göçebeler ve yarı göçebelerin sosyal yapılarının öğrenilmesi için önemli olan, boy-kabile bölünmeleri, onların detaylanmış ve karmaşık terimler listesine sahiptir. Bu problemin incelenmesinde, kaynak bilimi açısından taşıdığı öneminden dolayı Sovyet etnograflar ve tarihçilerin kendi tarihi-etnografik araştırmalarında kullandıkları materyaller üzerinde durmak gerekir. Her şeyden önce boy-kabile yapısının gen özelliği ve kökenini hatırlatmak gerekir. Bu konuya düzenli bilgiler Marksizm klasikleriyle, emek ve materyallerin öğrenilmesi temelinde verilmiştir.

Marksizm klasikleri boy-kabile toplumsal yapısının ortaya çıkışını, boy ve kabilenin kendilerini “doğal büyüyen yapı” olarak tanımladıkları, ana soylu hukuk temeline dayalı, temel toplumsal grup olduğu ilkel toplumun erken dönem arkaik evresine dayandırmaktadırlar.²⁴ Boy üyeleri arasındaki akrabalık derecesi ve boy adı daha çocukluk yaşlarından başlayarak kazanılıyor. Boy adı, onu taşıyıcılarının kökenine delil oluşturmaktadır. Boy adı, şecereyi kurabilir ve onu devam ettirebilir, zira toplum gelişiminin bu evresinde ayrı ailelerin şeceresi öneme sahip değildi. Taşıyıcılarında var olan ortak boy adları, uzunca bir tarih kesintisinde, ayrı ailelerin tarihin derinliklerinde hızla kayboldukları dönemde yaşama kabiliyetini göstermiştir. Ancak daha ilkel dönemde, özellikle, arkaik boyun baba soylu hukuku temelinde (babadan oğla miras yolu) boyun yerini aldığı dönemde boy-kabile ayrılmaları, onların adları ve şecereleri artık gerçek biyolojik akrabalığı yansıtmıyorlardı. F. Engels, “*Roma’da devlet ve boy araştırmasında, Roma’nın kuruluş döneminde “kabilelerde suni bir teşekkülün izleri yattığını, ancak akraba unsurlardan büyük kısmının yapay olarak değil, doğal gelişiminin kadim modele göre yapılanmış”* olduğunun altını çizmektedir.²⁵

Göçebelerde kabile teşekkülü MÖ son yüzyıllar MS ilk yüzyıllara ait (örneğin, Hunlarda kurulmuş ilk göçebe devleti) yazılı kaynaklarla tespit edilmiştir. Yazılı kaynaklar defâten Merkez Asya’nın doğu bölümünün MS I. binyıl boyunca Moğol ve Türk dilli göçebelerin birbirlerinin yerine geçen devletler için kabile teşekkülünün karakteristik olduğunu teyit etmektedirler. Bu durum MS II. binyılda, XX. yüzyıl boyunca Rus devlet yapısına büyük bölümünün girdiği Türk dilli göçebeler için belirleyici özelliktir. Böylece boy-kabile teşekkülü uzun yüzyıllar boyunca değişerek farklı sosyo-ekonomik biçimlenme şartlarında toplumsal düzen elementleri olarak var olmuştur.

24 K. Marks i F. Engels, *Soç.*, cilt 21, s.1 56.

25 *Age*. s. 120.

İktisadi faaliyet olarak mera hayvancılığı yapan halklarda boy-kabile teşekkülünün kalıntısı (mirası) bazı araştırmacılar tarafından defaten eski boy sisteminin işareti olarak yorumlanmıştır. Bilindiği üzere Sovyet etnograf ve tarihçileri “boy” teorisini düzeltmeyi ve bu sistemin babaerkil feodal karakter taşıdığını ispat etmeye muvaffak olmuşlardır.

Henüz MÖ Merkez ve Orta Asya ve Güney Sibirya'nın erken dönem göçebelerinde yazılı kaynaklar ve arkeolojik materyaller derin bir sosyal ayrılığı doğuran eşitsizliğin olduğunu göstermektedir. Göçebelerde devlet teşekkülünü oluşturan sınıfsal tabaka, göçebe mera hayvancılığı şartlarında, boy-kabile yapısını ve onun boy-kabile bölümlenmesini bozmamış, onunla aynı sayılmıştır, çünkü bu yapı belirli pratik bir öneme sahipti. Sovyet Devrimi'nin başarısından ve Sovyet iktidarının kurulmasından sonra sömürücü sınıfların lağvedilişiyle boy-kabile ayrışması pratik yaşamda (özellikle göçebelerin yerleşik hayata geçişleriyle bağlantılı olarak) gerçek önemini yitirmiştir.

Peki, XX. yüzyılın başlarına kadar Türk dilli Sovyet halklarının dedelerinde boy-kabile yapısının muhafaza olmasına imkân sağlayan pratik önemi neydi? Farklı tarihî dönemlerde etkin olmuş birkaç neden vardı. Göçebeliliğin bütün var oluş sürecinde, var olan temel durum boy-kabile yapısı, sürüleriyle beraber daimi olarak sezonluk mera kullanımı için göç etme durumunda olan hayvancılık yapan spesifik göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzından süzülmiştir. Böyle yaşam tarzı ya diğer bölgesel ilişkileri onların sabit olmayışları sebebiyle büsbütün içine almış, ya da onları tamamen ayrı sınırlar dışında bırakmıştır.

Belirli bir bölge sınırları dâhilinde, uzun bir yaşam süreci olan böyle şartlarda kalıplaşmış özellikler oluşabilir, o zaman şu veya bu kabile, boy ve göçebe grubuna aitlik daha sabit bir durum olabilirdi.

Göçebelerde eskiden teşekkül etmiş boy-kabile bölümlenmesinin muhafazasında en etkin rolü her zaman savaşlar ve yağmalayıcı akınlar oynamıştır. Bu unsurlar otlak ve göçebe konaklarının genişlemesi, insanlar ve hayvanların ele geçirilmesi, köle ve esirlerin elde edilmesi veya haraç/vergiye bağlamasına kadar uzanan hevesleri uyandırdı. Bu durum özellikle de F. Engels'in “savaş için savaş ve organizasyon ‘halk yaşamının düzenli fonksiyonu’ olmuştur” diyerek altını çizdiği barbarlık dönemi için karakteristiktir.²⁶ Feodal ilişkilerin gelişmesiyle benzer fiiller sıklıkla da uzun süreli büyük kabileler arası iç harplere ve husumetlere dönüşmüş, hayvancılık yapan göçebeler ve yerleşik tarzda yaşayan kabilelerin eksenlerini bu savaş ve husumetler rotasından kaydırmıştır. Genellikle göçebelerde askerî şekillenme boy-kabile milisleri prensibine göre teşekkül ediyordu. Ancak göçebelerin büyük kabile konfederasyonları veya devletlerde askerî-idari yapı merkez ve kanatları olarak

26 K. Marks i F. Engels, *Soç.*, cilt 21, s. 164.

büyük bölümlenmeleri askerî birliğin sayı sistemini (onluk, yüzlük, binlik, on binlik) kapsıyordu.²⁷ Boy-kabile birlikleri sayılı askerî birliklerin teşekkülünde kullanılmıştır, onların adları ise bu birliklerin adına geçmiştir. Böyle bir yöntemde göçebelerin incelenen iktisadi faaliyetleri toplumsal yapı şartlarına uygun oluyordu. Bu durumda askerileştirilmiş birliğin nominal sayısı vardır, örneğin, yüzlük, binlik veya on binlik (tümen), ancak her zaman onların boy-kabile gruplarının fiili sayısına uygun düşmüyordu. Çok büyük birlik teşekkülünde, örneğin, tümen gibi büyük birliklerde bazen birkaç boy-kabile birliği yer alıyordu.²⁸

Göçebelerin askerî organizasyonu, boy-kabile bölümlenmesinin ve onların adlarının dayanıklılığını sağlamıştır.

Burada göçebelerde onların etnik tarihinin önemli bir noktası olarak görülen, halkın şekillenmesinin spesifik süreciyle bağlantılı olan bir sebebi daha vurgulamamız gerekir. Göçebe yaşam tarzında sistematik savaş ve saldırı şartlarında muhtelif kabile ve boyların bir halk birliği olarak sağlamlaşması bir yönüyle halkın büyük hareket hâlinde olması nedeniyle fevkalade ağır ve zor, diğer yönden ise istikrarsız oluyordu.

Göçebelerde halkın şekillenme süreci istenmeyen hâller nedeniyle frenleniyordu, örneğin, az sayıdaki halkın çok geniş bir coğrafyaya dağılmış olması, nüfus yoğunluğunun çok az olması, bütün yıl mühletince hayvanlarına otlak bulmak amacıyla küçük gruplar olarak göçmeleri, yerleşik hâlde nüfusun olmaması vd. gibi. Bütün bunlar elbette şöyle veya böyle belirlenmiş sınırlar içinde, boyların ve kabilelerin etnik kitle birliği içinde boy-kabile gruplarının eriyerek karışmalarına gerekli olan konsantrasyonu bozuyordu. Bir de göçebelerde halklar, genel ortak ad altında ortaya çıkmıştır: Kırgızlar, Kıpçaklar, Özbekler vd. gibi. Onlar dil, kültür, yaşam tarzı aynılığını dillendirmeyerek, kendi etnik birlik ve aidiyetlerinin şuuruna sahip oldular ve bütün bunlar boy kabile bölünmesine uygun düştü.

Son durum, göçebe iktisadi organizasyonu ve nüfusunu pratik olarak hesap edilmesini gerektirdi. Nihayetinde boy-kabile bölünmelerinin yaşanabilirliği ve onların adları önemli ölçüde her boy ve kabilenin köken olarak kendi boy sistemi dönemine dayalı olarak teşekkül etmiş gelenekleri, inançları, normları ve âdetlerini kapsayan bütün günlük yapısını muhafaza etmelerine bağlı olarak bağlı kalmasıyla açıklanmaktadır. Farklı boy modifikasyonuna yavaş yavaş ilerleyen modernizasyona rağmen bahse konu karmaşık boy-kabile bölümlenmesinin durağanlığını sağlamıştır. Böylece de göçebeliliğin bütün tarih boyunca da çok yakın geçmişe kadar bu bölümlenmeler sosyal yapının bir halkası ve etnik birlik olarak ikili bir fonksiyon icra etmiştir.

27 Moğol göçebelerde bu sistem hakkında bk.: B. Y. Vladimirtsov. *Obşestvennyy Stroy Mongolov*, Leningrad, 1934. Daha erken dönemde Hunlarda (Sünnu) mevcut idi. Bk. "Materialy Poistorii Sünnu", sayı 1-2, Moskova 1968, 1973 (Predisloviye, Perevod i Primeçaniya V. S. Taskina).

28 Bk.: S. A. Kozin, *Sokrovennoye Skazaniye*, cilt I, Moskova-Leningrad, 1941.

Yukarıda söylenenlerden Türk dilli göçebelerde boy-kabile bölünmesinin maddi şartların doğurduğu tarihi bir hâl olduğunu ve onların tarihinde belirli yere sahip olduğunu belirtmek gerekiyor. O, tarihin dışında tutulmaz; sınıflar ve sınıf mücadeleleri, kabile bağları ve savaşları, hukuk ve dinsel inanç sistemi ondan ayrılamaz. Ancak Amerikalı araştırmacı L. Krader'in pekiştirerek öne sürdüğü Asya'nın hayvancılık yapan halklarında "*politik ve diğer sosyal bağlar, kan bağı üzerine kuruludur*" bakış açısı da kabul edilmez.²⁹ Kan bağlarının rolünün bu kadar mübalağası (yazara göre, hatta "devlet, toplumun kan bağı birliğini korumaktadır") göçebe hayvancılığın yaşamının bütün tarihî resmini tahrip etmektedir, en azından erken Türkler zamanından itibaren. Göçebelerde akrabalık bağları düşüncesi saf biyolojik bakımdan uzaktı.

Türk dilli göçebelerde, en azından erken ortaçağdan XIX. yüzyıla kadar bu yapı devamlı olarak ancak kendi arkaik modeline göre yeniden yapılmış ve her zaman yukarıda söylendiği gibi şu veya bu göçebelerin gerçek kan bağı akrabalığını yansıtmamıştır.

Böyle olmakla beraber kaynaklarımızda bu konuda karşı bakış açısından farklı şeyler söylenmiştir. Bu bağlamda V. S. Batrakov'un fikirlerini hatırlamak yeterli olacaktır; yazar, göçebe halklarda "daha yakın zamana kadar ilkel (urform-ilk örnek) katman kalıntıları, geniş kabile ve boy organizasyon ilişkileri, bağlantılar ve gelenekler -yekûnda onları ataerki yaşam tarzı olarak adlandırmak mümkün- muhafaza olmuştur..."³⁰ G. Y. Markov, aksine "ileri sürdükleri gibi kabile yapısının ilkel toplum düzeni evresinin kalıntıları olmayıp iktisadi-askerî organizasyonu yansıttığını ve göçebe iktisadi tarzında tek bu halin mümkün olduğu" noktasında ısrarlıdır.³¹

Yukarıda ortaya konulan farklı değerlendirilmeleri, söylenenler ışığında bizim bağdaştırmamız mümkün değil. Erken dönem göçebelerinin boy-kabile yapıları doğal yol olarak ortaya çıktıktan sonra, müteakip devirlerde var olan çeşitli sebeplerin etkisi altında sosyal yaşam formu olarak kendi varlığını devam ettirmiş ve G. Y. Markov'un ileri sürdüğü gibi göçebelerin iktisadi ve askerî organizasyonunu büsbütün yansıtmış değildir.

Aynı zamanda V. S. Batrakov'un formüle ettiği hareketle, onu, sadece ilkel evrenin kaskatı olmuş kalıntısı olarak da irdelemek mümkün değil. Hatta geç dönem göçebelerde boy-kabile bölünmeleri onların toplumsal yapısının geleneksel şekli idi, kabile ve boyların tamamıyla sınıfsal ilişkide şekillenmiş sisteme sosyal-etnik kategori olarak dâhil olduklarını da hesaba katmak gerekir. Kabile ve boylar içinde sırası gelince sosyal ve mülkiyet ayrılıkları da gözlemlenmiştir.

29 L. H. Krader, Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomad, "Indiana Univ. Publ., Uralicand Altaic Series", vol. 20, 1963, p. 351.

30 V. S. Batrakov, Osobenno sî Feodalizma u Koçevih Narodov, "Nauçnaya Sessiya AN Uzbekskoy SSR, 9-14 İyunya 1947 g.", Taşkent, 1947, s. 433, 434.

31 G. Y. Markov, Koçevniki Azii (Hozyaystvennaya Obşestvennaya Struktura Skotovodçeskih Narodov Azii Epohi Voznikoveniya, Rasseveta İ Zakata Koçevniçestva). Avtoreferatdoks. Dis., Moskova, 1967, s. 9.

Yine var olan bir noktayı söylemek gerekiyor: Tarihî kaynak bilimi tetkik edilerek boy-kabile bölünmeleri ve onların adları hakkındaki halk bilgilerinin önemi bağlamında boy ideolojisi kastedilmemektedir. Bu anlayışlar özdeşleştirilemez ve birbirine karıştırılamaz. Boy ideolojisi her şeyden evvel reaksiyonel bir rol oynamıştır. Göçebelerin hükümrân sınıfı ise ideolojinin aktif taşıyıcısı ve sahipleri olmuşlardır. Ortak etnik ve millî şuurun şekillenmesine mani olan, sınıf mücadelesini zaafa uğratan sınıflar arası çatışmaları gölgeleyen, kabileler arası düşmanlıklara ve feodal parçalanmalara besleyici zemin hazırlayan, yüksek tabakada yer alan kendi boydaş ve akrabalarının acımasız sömürsünü gizleyen, karşılıklı yardımlaşma, yegânelik ve boy “eşitliği”ni yayan, yakın geçmişin tarihî-toplumsal şartlarında var olan boy-kabile ideolojisi asla yadsınmaz. Göçebelerin boy ideolojisinin bu yönü göçebe halkların geçmiş tarihi hakkındaki eserlerde yeterli kıymeti bulmaktadır. Ancak fiilen var olmuş etnik boy-kabile bölünmelerinin değerinin bilinmemesi bir yanılgıdır. Bu da eski göçebelerin etnik ve sosyal tarihinde, onların rolünün objektif olarak görülmesine engel teşkil etmiştir.

Demek ki, Sovyet Devrimi dönemine kadar göçebelerde var olan boy-kabile bölünmeleri ve onları adları hakkındaki halk bilgisi, değerli tarihî-etnografik kaynak olarak kendisini arz etmektedir. Halk bilgileri tarafımızdan araştırılan halkların kendi kökenlerine dair, kendi etnik ve sosyal tarihlerinin bazı evreleri veya fazları hakkında, kendi yaşamlarındaki şu veya bu tarihsel vakalarla bağları olduğu, bağlantı ve ilişkiler kurdukları halkların yaşamları hakkındaki hal bilgilerinin büsbütün kaybolmadıklarına ikna edici şekilde delil oluşturmaktadır. Bizim genel olarak “halk etnogonu” dediğimiz halk bilgileri genellikle diğer kaynak türleri tarafından teyit edilen, kesin tarihsel güvenilirliği ile dikkat çekmektedir. Burada tarafımızdan ortaya konulan tarihî-etnografik kaynağın çok yaygın olarak kullanılması şu veya bu halkın köken, etnik ve sosyal tarihiyle bağlantılı büyük problemler yumağını, onların tarihî-kültürel ve etnografik ilişkilerini aydınlatacağı kanaatindeyiz.